De Aristotelis Physicorum libri septimi

origine et auctoritate

pars prior.

Dissertatio inauguralis

quam

consensu et auctoritate

amplissimi philosophorum ordinis

in

litterarum universitate

Friderica Guilelma Berolinensi

ad summos in philosophia honores rite capessendos

scripsit

Ernestus Hoffmann

Berolinensis

Promotio sollemnis habebitur die VI mens. Mai anni 1905.

De dissertatione iudicaverunt
H. Diels Prof. Dr.
J. Vahlen Prof. Dr.

Dissertationis huius ut pars tantum typis describeretur permisit ordo philosophorum.

Dissertatio typis expressa est in
A. W. Haynii heredum officina

Aristotelis de naturae ratione doctrina continenter nobis est tradita tribus operibus: 1. Physicis. 2. Libris de caelo atque de generatione et corruptione. 3. Meteorologicis. Quibus de operibus saepe mota est quaestio, num omnes eorum libri ab Aristotele conscripti essent eadem forma qua nobis sunt servati, et praecipue in virorum doctissimorum disceptatione versari coeperunt Physica, quorum alii alios libros esse suppositos pronuntiarent. in his Titze[1]) de sexto et septimo libros 'hos libros, inquit, etsi non ausim omnino spurios renuntiare, tamen nec affirmarim ad seriem iustorum physicae Acroaseos librorum necessario pertinere'. octavum librum Aristotelis non esse Weisse[2]) censuit, Tannery[3]) quintum et sextum ceterorum in numero *φυσικῆς ἀκροάσεως* librorum referendos negabat. sed excepto libro *H* (VII), qui quamquam de origine libelli etiam nunc est controversia, tamen quin seiungendus sit ab aliis de physicis libris nemo dubitat, omnes tam aequaliter et congruenter compositi sunt, omnes tam

1) 'de Aristotelis operum serie et distinctione', Lips. 1826 p. 48.

2) 'Aristoteles Physik übers. und mit Anmerk. begl.', Leipz. 1829 Abt. 2 p. 644.

3) 'Archiv f. Gesch. d. Philos.' Bd. XI p. 115; sed cf. eiusdem volum. p. 185; Rodier 'sur la composition de la phys.' et Zeller, ibid. p. 536.

apte specie, dicendi genere, rationibus inter se conexi, ut fieri non possit, quin putemus Aristotelem ipsum singulas de naturae doctrina quaestiones coniunxisse vel certe voluisse eas haberi opus simplex et unum.[1]) antiquis temporibus exemplaria quoque Physicorum ferebantur quae separatam haberent priorem operis partem, l. l. I—IV,[2]) a posteriore, l. l. V—VIII, et hanc *περὶ κινήσεως*, illam *περὶ ἀρχῶν φυσικῶν* inscriberent. quae dividendi ratio, quippe quae exstiterit post philosophi demum tempora, ut iure putat Zeller,[3]) valde mihi ab Aristotelis propositis videtur abhorrere. nam ut omittam locos, qui in ipsa doctrina haerent, ratione quoque iungendi vetamur dissolvere opus: particula enim *δέ* arte coniuncti sunt et l. V cum IV et VI cum V. contra perspicuum est Aristotelem non fugisse opus, si rem ipsam respicias, compositum esse duabus ex partibus, quod apparet eis locis quibus Physica laudat. nonnumquam enim priorem physicorum partem his verbis affert[4]) '*ἐν τοῖς φυσικοῖς*' aut '*ἐν τοῖς περὶ φύσεως*', posteriores autem libros '*ἐν τοῖς περὶ κινήσεως*'.

Perinde dissertationes quas attuli altero loco (libros de caelo atque de generatione et corruptione), quarum utraque nunc exstat ut liber ex se ipso aptus, primitus fuerunt unius operis partes,[5]) quod facile apparet loco quodam, quem Meteorologicorum initio

1) de hac re uberius egit Barth. Saint-Hilaire in 'dissertation sur la composition de la phys.', quam legimus in eius edit. Par. 1862 I, 415.

2) ut recte commemorat Porphyr., aliud tradidit Simplic., sed errasse eum Zeller ostendit II, 2^3 p. 86.

3) ibid. p. 86.

4) cf. Bonitz Ind. Arist. 98^a 27 sqq. et 102^a 53 sqq.

5) cf. Zeller ibid. p. 87.

legimus. dicit enim Aristoteles p. 338ª 20: ,περὶ μὲν οὖν τῶν πρώτων αἰτίων τῆς φύσεως καὶ περὶ πάσης κινήσεως φυσικῆς (quo dicto breviter comprehenditur summa φυσικῆς ἀκροάσεως), ἔτι δὲ περὶ τῶν στοιχείων τῶν σωματικῶν, πόσα τε καὶ ποῖα, καὶ τῆς εἰς ἄλληλα μεταβολῆς, καὶ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς τῆς κοινῆς εἴρηται πρότερον, quod plane pertinet ad libros de generatione et corruptione. duo ergo opera affert, quorum alterum cum altero conectit voce 'ἔτι', partes autem singulorum operum coniungit particula 'καί'.

De meteorologia libros genuinos esse quamquam antehac multi negabant, his quidem temporibus nemo est quin persuasum habeat. tamen a priore operis parte seiungendus est l. IV, non quo omnino alienus sit, sed seorsum primitus videtur esse compositus a ceteris Meteorologiae libris et ortus post ea tempora, quibus confectum est amplius illud opus, cui aliquanto post additus est. huius libri quaestiones Zeller dicit [1]) Aristotelem, cum libros Meteorologicorum scribere inciperet, nondum hac forma confici voluisse, tamen postea sumptas esse in vicem deliberationum promissarum in extremo tertio libro, quo appareat proposita totius operis non ad finem perduci.

Quo igitur iure haec Meteorologicorum dissertatio ex eorum numero librorum, quibus mandata est Aristotelis de naturae rerum doctrina, a viris doctis separata est, eodem iure alius quoque libellus — neque ullus praeter hos duos — Physicorum septimus. in utroque offendunt viri docti similiter in multis rebus; neque scio an fieri possit, ut dubitationes ortae, etsi plures sunt atque graviores de Physic. *H*, simili modo tolli possint in utroque libro.

---

1) ibid. p. 88.

Omnino removendum esse l. *H* (VII) ex Physicorum ordine his de causis apparet:

1. Initium[1]) libri VIII, 'nullo plane sententiarum vinculo' cum libri VII fine coniunctum est, at apte cohaeret cum extrema parte libri VI. itaque continuatio seriesque rerum, ut alia ex alia nexa et omnes inter se aptae colligataeque videantur, manifesto libro *H* interrumpitur.

2. In codd. non certus ordo servatus erat librorum de motu ,etenim secundum quosdam (quorum sententia servata est in codicis *E* Bekk. inscriptionibus) libri de motu hoc ordine legebantur VII (α'), VI (β'), VIII (γ').'[2])

3. Omnes praeter *H* libri cum prioribus coniuncti sunt particula 'δέ'[3].

4. Nullus ex *H* locus in ceteris Aritotelis libris affertur.[4])

5. Eudemus notitiam habuit trium tantum librorum *περὶ κινήσεως*, l. l. autem V, VI, VIII sine dubio genuini sunt,[1]) et Themistius[2]) *μέχρι τοῦδε σχεδὸν τοῖς ὅλης τῆς πραγματείας κεφαλαίοις παρακολουθήσας τοῦτο τὸ*

---

1) cf. St.-Hilaire 'dissertation' p. 423.

2) cf. Rose 'de Aristot. libr. ordine et auctoritate', Berol. 1854 p. 203.

3) cf. Diels 'zur Textgeschichte d. arist. Physik', Abh. d. preuss. Ak. d. W. 1882 p. 41. — De sententiis, quas protulit R. Skute in libro qui inscribitur 'On the history of the process by which the A. writings arrived at their present form', Oxford 1898, postea loquemur, cum parum mihi videantur graves neque comparandae cum horum hominum doctorum rationibus.

4) cf. Spengel 'über d. VII b. d. phys. d. Ar.' Abhdlg. d. bayr. Ak. d. W. philos.-philol. Classe 3 p. 337 2. Abt.

5) cf. Rose p. 199.

6) Simpl. in Arist Phys., ed. Diels II p. 1036, 13.

βιβλίον παρελθὼν ὡς περιττὸν ἐπὶ τὰ ἐν τῷ τελευταίῳ βιβλίῳ μετῆλθεν.

Cum complures alii viri docti tum Valentinus Rose hoc quoque attulerunt: nonnullas libri *H* argumentationes etiam aliis quibusdam operis locis legi neque tamen respici, immo supervacaneas et auctori ceterorum librorum 'manifesto ignotas' videri esse. sed hanc rem paulo aliter se habere postea apparebit.

Illis ex quinque observationibus effici posse Diels putabat (et mea quidem sententia iure) l. *H* primo latum esse segregatim a ceteris Physicorum libris et insertum in eorum seriem post Eudemi demum tempora. Brandis,[1]) St.-Hilaire,[2]) Windelband[3]) Simplicium[4]) secuti huius libri disputationes commentarios esse existimabant a philosopho ad tempus factos, ‚ὕστερον δὲ ἐν τῷ τελευταίῳ βιβλίῳ τῶν ἐν τούτῳ κεφαλαίων ἀκριβέστερον διαρθρωθέντων τινὰς ὡς οἰκεῖον αὐτὸ τῇ πραγματείᾳ συντάξαι.' Rose et Gercke[5] rationibus quas attuli cogi posse pronuntiaverunt librum *H* omnino non esse Aristotelis. quae dicta ceteri qui hac de re scripserunt saepenumero repetiverunt, sed plerumque illi re non accuratius diiudicata.

Huic quaestioni solvendae me dare velim neque satis esse puto sententias doctorum quas attuli denuo percensere, ut quae omnes singularibus nitantur observationibus, totius autem libri formam et quasi fundamentum neglegant. itaque haec de fide libri quaestio alia ratione solvenda est, ut toto examinato libro *H* haec duo diiudicentur, quid omnio apparere videatur

1) Gesch. d. griech.-röm. Philos. III, 2, 2 p. 895.
2) Aristot. Phys. préface p. LXXXI.
3) Gesch. d. alten Philosophie p. 148.
4) p. 1037, 1.
5) 'Pauly-Wissowa Real-Encycl.' II, 1 p. 1045, 15.
6) a. e. Zeller et Überweg-Heinze.

I ex forma, qua nobis traditus est,

II ex argumentorum, specie et auctoritate.

In hac explicandi ratione nobis etiam illa de fide libri quaestio videtur esse posita.

Sed priusquam ad rem ipsam nos vertamus, oportebit paucis verbis dicere, quibus de rebus hoc libro agatur. de motu doctrina tractatur, et primo quaestiones instituuntur de principio motus: omnis motus pendet ab aliquo, quod sua natura diversum est ab eo quod movetur, pendet ab 'alio'. quae ratio cum fieri non possit, ut in infinitum procedat, est quod primum movet, est principium, a quo omnis motus oritur (cap. 1). de generibus autem motuum et de contigua motus vi hoc demonstratur: primum movens necesse est contingere id quod ab eo movetur in omnibus motus generibus et loci et qualitatis et quantitatis (cap. 2). tum docemur omnia quae genere suo, mutentur a sensibilibus mutari et in eis solis mutationem generis esse quae ab illis mutentur (cap. 3). deinde quod pertinet ad comparabiles motus, probatur non omnem omni esse comparabilem motum (cap. 4). his quaestionibus adduntur de proportionalibus motibus finitiones (cap. 5).

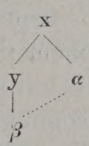
Duarum illarum explicationum quas supra attuli hoc opusculo eam tantum proferam quam altero loco scripsi.[1]) hoc fieri potest, quod utraque sui iuris est. tamen conducere mihi videtur huic proposito, si summam saltem dicam quam priore inquirendi ratione effici persuasum habeam.

In libri *H* quibusdam partibus diversae duae formae codicibus tenentur. quarum alteram quam

1) Qua forma alteram explicationem editurus sim, nondum mihi constat.

Bekker in Aristotelis editione supra posuit appellemus α, alteram cuius partem priorem in Spengelii opusculo editam legas, secundam in Bekkeri editione infra positam, β. et quaerentibus nobis, utram formam Alexander et Simplicius spectaverint, apparet iam commentatoribus illis eandem diversitatem in conspectu fuisse. ex Simplicii vero notis, cum nobis tria tantum capita duplici forma tradita sunt, concludi potest in totius libri septimi omnes partes tum pertinuisse illam formae geminationem.[1] cuius de origine nihil apud illos invenimus.

Mihi neutrum exemplum principalis et vera Aristotelis forma videtur esse, sed fontem fuisse puto, quem dicamus x, ex quo et liber α fluxisset et alius quidam liber, quem appellemus y. ex hoc exemplo y forma β ita orta esse videtur, ut peripatetici, qui y tractarent, α ante oculos haberent neque solum singulas voces sed etiam totas sententias ex α in y transferrent. ad explicandam rem hoc schemate utar:

exemplum autem illud commune probari posse puto non libri speciem rettulisse, sed Aristotelis ipsius, ut hoc utar, orationem subfuisse, quam tirones duo, auctores librorum α et y, non satis recte sequi possent.[2])

1) cf. Simplicius p. 1036_4 et Spengel l. d.

2) De Physicorum libri *H* origine idem fere sentio quod Scaliger de omnibus pragmatiis Aristotelis pronuntiavit. quas ille eo modo ortas esse putavit, ut tirones, qui scholis philosophi intererant, notis exciperent dicta praeceptoris — gravissimas partes vel dictante philosopho — egressique ex auditione quae annotavissent commentarentur. hanc coniecturam, quam

Tantum explicationis nunc quidem satis esse censeo ad libri *H* formam illustrandam; iam ad rem ipsam accedamus.

Ad sententiam eorum refellendam qui putarent ex eo quod nullus libri *H* locus in ceteris Aristotelis operibus laudatur concludi posse hunc librum non esse philosophi haud multam credo consumendam operam. nam apparere videtur illa re nihil effici posse nisi idem quod colligebant viri docti de Metaphysicorum l. l. *K* et *Λ*, quibus in libris simillimam esse rationem nemo nescit qui his in quaestionibus paulum versatus est.

Maiore difficultate obstructum videtur esse quod sunt qui putent complures huius libri argumentationes aliis quoque Physicorum locis legi neque tamen respici; si recte quidem dixerunt docti illi. at contra est. nam primum apparebit eos locum unum, qui plurimum valeat, plane omisisse, tum vero *argumenta* quidem nonnulla esse eadem et in *H* et in aliis quibusdam libris, minime *rationes*. itaque perspicuum est ne ei quidem rei iam offensionem inesse, si probaveris l. *H* conscriptum esse ante eos libros, quibus eadem legimus argumenta, atque philosophum, cum scriberet libros illos, iam longius discessisse ab eo inquirendi genere, quo usus sit in componendo l. *H*, quam ut operae fuerit pretium revocare eos qui legunt ad quaestiones ante

---

cum alii sequebantur tum Oncken, omnino accipi non posse ei quorum valet his in rebus iudicium satis cognoverunt (obstant illi ut unum ex multis exemplum afferam Rhetoricorum ll. I et II). sed quaerebant docti quidam, num ad partem quidem operum Aristotelis conveniat sententia illa Scaligeri, et iure ut puto Zeller (Philos. d. Griechen II, 2 p. 133) monuit in diiudicanda hac quaestione incipiendum esse ab iis libris qui compluribus traditi sunt recensionibus.

factas. probandum ergo erit neque tales argumentationes, quales esse Aristotelis non posse arbitremur, legi in l. ***H***, et conscriptum esse hunc libellum ante ceteros physicorum libros.

Nulla vero amplior mihi videtur mentio fieri posse Gerckii rationis, qua acerrime quid sentiret professus 'buch ***H***, inquit, ist auszuscheiden als wertlose, wohl unechte *dublette*'. nam re vera tantum eae disputationes — ac ne eae quidem, nisi argumenta tantum respexeris — quibus quidquid moveatur ostenditur necesse esse ab aliquo moveatur, atque esse quod primum moveat, in octavo quoque libro inveniuntur. quae argumentationes ad partem quidem libri VII pertinent, non spectant in totum. et fortasse illa ipsa re sis dubius num Gerckio credas, quod haec libri ***H*** prior pars octies laudatur a commentatoribus antiquis, qui si re vera nihil esset ac vile opus, cuius argumentationes quis furatus esset ex aliis libris, non intellegerem, qua de causa illis octo locis praecipue hunc commemoravissent 'nullius pretii librum' neque illos alios, quippe quos alias praedicassent, praesertim cum etiam illis temporibus a quibusdam in suspicionem esset vocatus. ergo esse quod differret inter ***H*** 1—3 et alios illos locos putabant commentatores, quod fugit nostratium eos, qui pro spurio habebant hunc librum. atque hoc nobis acrius postea inquirendum erit. sed iam hoc loco liceat commemorare in priore libri parte etsi quaestionum summae nobis non prorsus nova atque inaudita docent, tamen rationes inesse, quae non modo ad alios Aristotelis locos illustrandos conferunt, sed quarum ipse philosophus, cum in eis planissime et maxime perspicue dixerit quid sentiret, interdum alibi mihi videtur meminisse. qui pro spurio habent l. ***H*** eos puto non examinavisse, quantum abiciant, cum

nemo eorum cogitatorum copiam accuratius neque constituerit neque designaverit haud gravius exemplum afferre possum quam tertii cap. p. 246a 10 sqq., quem locum (et eius praecipue vv. 246 a 10 sqq., b 3 sqq., 15, 247 a 18, b 7—12, 248 a 6—10) hoc modo explicat Teichmüller:[1]) ‘Aristoteles unterscheidet die physischen Formen, welche immer in und mit der Materie sind, von den mathematischen Formen, welche durch Abstraktion von der Materie trennbar sind; nimmt aber drittens die Vernunft (*νοῦς*) als vollkommen von der Materie und der Bewegung abtrennbar an. Unter den unzähligen Beweisstellen hebe ich nur eine [2]) heraus, worin er zeigt, daſs in gewissem Sinne alle Formen überhaupt transcendent sind, weil sie das Merkmal der Bewegung, das zur Natur gehört, nicht haben. Denn die Idee (*εἶδος*) oder Form (*μορφή*) und zwar sowohl im physischen als im psychischen Gebiet, ist keine Veränderung und hat also nicht selbst an dem Werden und der Bewegung Anteil. Den Beweis nimmt A. aus dem Begriff des Verhältnisses (*πρός τι*); denn z. B. Schönheit, Kraft, Tugend usw. beruhen auf gewissen Verhältnissen und Proportionen, und wenn die das richtige Verhältnis bedingenden Veränderungen in dem sinnlichen Stoff stattgefunden haben, so ist dann ohne Werden und ohne eigene Veränderung die bestimmte Form (*λόγος*) vorhanden. Die Veränderung betrifft bloss die sinnlichen Bedindungen. Daher sind nach seiner Meinung auch alle Zustände (*ἕξεις*) des Intellekts keine Veränderungen und kein Gebrauch (*χρῆσις*) oder keine Tätigkeit (*ἐνέργεια*) kann selbst als Tätiges betrachtet werden. Wissen und besonnenes

---

1) ‘Studien zur Gesch. d. Begriffe’ Berl. 1874 p. 247.

2) hunc locum.

Denken ist Ruhen und Stehen des Verstandes und nicht Bewegung, welche vielmehr wie bei Kindern das Wissen unmöglich macht und überhaupt nur in dem sinnlichen Teile der Seele stattfindet. A. leugnet also ganz wie Plato, dass die Form (*εἶδος*) zu dem Bewegten und Werdenden gehöre, und zeigt mitten im Werdenden die transcendente Ruhe und das unbewegte Sein'. hac in Aristotelis disciplinae ratione, satis notum est, quantopere erratum sit ab iis, 'die der aristotelischen Lehre von der Immanenz der Idee gegenüber mit krassen Farben die Transscendenz der platonischen Ideen ausgemalt haben'. optime igitur mihi Teichmüller hoc praecipue loco laudato videtur iudicasse nullo alio capite hanc doctrinam tam clare exponi quam his ipsis versibus.[1]) nunc putemus quemquam alium Aristotelis doctrinam melius intellexisse quam philosophum ipsum? acute et subliliter hoc loco etiam definitio *τῆς ἀρετῆς* dicta mihi videtur esse. iure igitur Bonitz[2]) hanc definitionem iuxta eam posuit quam legimus Metaph. *Δ* 16, 1021[b] 20.[3]) habemus enim in Phys. 246[a] 13 rec. ***α***: *ἡ μὲν γὰρ ἀρετὴ τελείωσίς τις* (*ὅταν γὰρ λάβῃ τὴν ἑαυτοῦ ἀρετήν, τότε λέγεται τέλειον ἕκαστον· τότε γὰρ μάλιστά ἐστι τὸ κατὰ φύσιν* . . .); in rec. ***β***: *ἡ μὲν γὰρ ἀρετὴ τελείωσίς τις* (*ἕκαστον γὰρ τότε μάλιστα τέλειόν ἐστιν, ὅταν τύχῃ τῆς οἰκείας ἀρετῆς*): in Metaph.: *ἡ ἀρετὴ τελείωσίς τις· ἕκαστον γὰρ τότε τέλειον καὶ οὐσία πᾶσα τότε τελεία, ὅταν κατὰ τὸ εἶδος τῆς οἰκείας ἀρετῆς μηδὲν ἐλλείπῃ μόριον τοῦ κατὰ φύσιν μεγέθους.*

illud *κατὰ τὸ εἶδος τῆς οἰκείας ἀρετῆς* plane genuinum est Aristotelis dictum quod tamen in ipsis

1) cf. Zeller II, 2 p. 313 et quos affert locos.

2) J. A. 92[a] 60 sqq.

3) cf. etiam mea p. 63.

Physicis non legimus. at loci illi inter se tam sunt similes, ut ei qui Phys. *H* putant esse 'eine wertlose, unechte Dublette', si sibi constantes esse volunt, facere non possint quin dicant hunc locum ex Metaphysicis in Physicorum *H* esse translatum. sed omnes concedent illum quem fingunt compilatorem peripateticum potius omnia alia quam hoc '*κατὰ τὸ εἶδος*' praetermisisse; nam omnino illum, si recta esset illa sententia, operam dedisse, ut penitus et accurate omnibus in dictis Aristotelis dicendi rationem imitaretur, negari non potest. at mihi quidem multo evidentius videretur, si putaremus eundem ipsum, qui definitionem quam legimus in Physicis conscripsit, postea eam eo modo novasse quo legimus in Metaphysicis. nam utraque est recta, sed haec magis est stabilita et exculta.

Quid vero censent Gercke et qui sequuntur eum de reliqua libri parte, de capp. 4 et 5? quibus insunt quaestiones, quae etsi nullo alio loco sunt habitae atque prorsus ex se ipsis aptae, tamen nulla re quamvis exigua contrariae sunt neque universali Aristotelis doctrinae mechanicae neque dictis de hac ratione, quae multa cum alias legimus tam l. l. V et VI. hoc apparet Matthiae Kappesii[1]) dissertatione, qui omissis quaestionibus a philologis de libri *H* auctoritate motis doctrinam de communi motuum modo (l. VIII, 4 et 5) una cum reliqua philosophi mechanica doctrina tractaverit (neque non Bartholomaei St.-Hilaire Pranteliique annotationibus), et docuerit apte convenire haec duo capita ad universalem doctrinam mechanicam Aristotelis. neque umquam omnino in offensionem ceciderunt illa duo capita nisi duabus de rebus: primum quidem sunt qui dicant ea non esse huius loci et aliena a re

1) dissert. Friburg. Bonn 1887.

proposita: alii suspecta ea reddiderunt, quod posita essent in illo suspecto libro. cui rei ut mederetur a priore libri parte secludit St.-Hilaire[1]) alteram, quam iure dicit esse maximi momenti, quin etiam praedicat illa seclusa fatalem futuram esse in Physicis lacunam. de priore autem libri parte quid sentiat hoc modo profitetur; 'il y a peu de cas à faire de la première partie, et on pourrait la sacrifier sans trop de peine, si elle n'était dès longtemps comprise dans la Physique'. haud facile credo perversius conici posse de l. ***H***. neque enim solum universe libri altera pars cum priore eadem ratione — atque ea ut brevi intelligemus, *physica*, qua acriter oppositus est l. ***H*** ceteris eiusdem operis libris — cohaeret incuriaque sermonis, de qua itidem loquemur, sed etiam singillatim quaestio de motuum comparatione facta plane congruit cum divisione in ***κίνησιν κατὰ φοράν, κατὰ ποιόν, κατὰ ποσόν*** facta, quin etiam hoc in fundamento tamquam exstructa est. neque ullo alio Physicorum loco tam commode poni potest haec ***ἀπορία, πότερόν ἐστι κίνησις πᾶσα πάσῃ συμβλητή*** quam post ***H*** 3, praesertim cum adiuncta sit priori quaestioni sententia ***ἀπορήσειέ τις.*** nam hoc loco vere exsistit ***ἀπορία.*** contextae igitur atque consertae inter se mihi videntur esse libri ***H*** singulae partes (num perfectae sint plane cumulateque in ***H*** quaestiones, quae institutae sunt, posthac diiudicandum erit), et Hilarii rationes potius contra valent: quod capp. 4 et 5 in libro VII posita sunt, etiam eo totus liber est defensus ab eis, qui pro spurio habent.

Sunt quoque, ut vidimus, qui dicant capp. 4 et 5 aliena omnino esse a re proposita. et recte quidem dixerunt: aliena scilicet ab ea re, quae proposita est

---

1) p. 426.

in omnibus aliis *φυσικῆς ἀκροάσεως* libris. at aliena ab ea sunt etiam capp. 1—3. nam facile intellegas libri ***H*** quaestiones plane in alia ratione versari ac reliquos libros physicos. ceteri enim ex summo illo ut ita dicam fastigio Aristoteleae rationis universalis orti sunt. in omnibus agitur de hoc uno, quod quasi contineat omnes causas, omnes quaestiones, ut penetremus in intimam motus vim naturamque, ut perspiciamus, quid sit motus, quis moveat, quid moveatur, sitne aeternus motus. ad has tantas quaestiones expediendas quamquam multis locis opus est explicationibus, quae per minutias procedunt, tamen eis non res ipsa posita est. illud autem apparere mihi videtur ab eiusmodi subtilibus philosophiae scriptis plane alienum esse humiliorem librum ***H***, utpote quo nihil sane legatur de *naturali philosophia* neque priore neque posteriore libelli parte. immo *physicam* habemus quaestionem: *quomodo* moveatur, quod movetur. hoc interesse inter *φυσικῆς ἀκροάσεως* libros et hunc libellum qui ignorabant, eum in errorem inducti sunt, ut Aristotelis non esse putarent, quod de primo movente, de quo maxime agitur in l. VIII, in l. VII quoque quaestio instituitur; sed videas, cuiusmodi sit illa quaestio. frustra in hoc libello quaeras usitatam auscultationi physicae et aliis philosophi libris ut Metaphysicis perceptam primi moventis cognitionem philosopham ut rectoris universi. nimirum apparet *τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως* prorsus silentio neglegi hoc loco non posse, quo de motuum generibus agatur; sed fundamentum tantum est disputationum quae sequuntur, non caput, neque quicquam hoc loco de principio illo ultra dicitur. quin etiam cum proprie physica sit consideratio, haec est summa capitis primi: *εἶναί τι πρῶτον κινοῦν καὶ κινούμενον*. nec solum non dicitur *τὸ*

πρῶτον κινοῦν esse ἀκίνητον, immo κινεῖσθαι. nam ulteriora quaerunt philosophi, non physici.

Vidimus l. *H* cap. 1—3 certam habere cognationem cum aliis Physicorum capitibus, quae quidem pertinet ad res propositas, neque tamen ad rationes. ergo quaestio exsitstit, num tanta sit illa discrepantia, ut non iam credamus ipsum Aristotelem ab ipsius sententiis adeo abhorruisse. ac primum quidem duos locos, quippe quibus longe maxime offenderint viri docti, afferam:

1. p. 241b 24 ‘ἅπαν τὸ κινούμενον ὑπό τινος ἀνάγκη κινεῖσθαι in *H* hoc modo, ut Zeller[1]) demonstrat, comprobatur: ‘auch bei dem scheinbar sich selbst Bewegenden kann die bewegte Materie nicht zugleich das Bewegende sein, denn wenn ein Teil derselben ruht, so ruht auch das Ganze, Ruhe und Bewegung des sich selbst Bewegenden aber kann nicht von einem anderen abhängig sein’. hanc argumentationem quod Zeller dicit non esse veram miror. sed veram esse aliam et notam illam atque vulgatam, quam non semel tantum, sed compluribus locis et conclusit congruenter Aristoteles et respexit. orditur illa a notissima illa definitione motus ἡ κίνησις ἐντελέχεια τοῦ κινητοῦ ᾗ κινητόν (p, 202b 7), quod Zeller[2]) explicat ‘das Wirklichwerden des Möglichen’, ‘die Vollendung der Materie durch die Formbestimmung’. ‘Alle Bewegung ist demnach ein Mittleres zwischen potentiellem und aktuellem Sein’ . ., ‘ein Übergang von einem Zustand in einen entgegengesetzten’ . . . ‘wo kein Gegensatz ist, da ist auch keine Veränderung. Aus diesem Grunde setzt alle Bewegung zweierlei voraus, ein bewegendes und ein bewegtes, ein aktuelles und ein potentielles Sein’ . .

1) p. 354.

2) p. 352 sq.

'Bewegung ist die Wirkung des Aktuellen oder der Form auf das Potentielle oder die Materie'. duas ergo habemus argumentationes inter se plane diversas, alteram physicam, alteram philosopham. sed qua de causa, quaero, prior 'falsa' est aut indigna, quam addicamus Aristoteli? num quid in ea perperam est dictum? mihi quidem viri docti quos dixi non alia de causa offendisse in ea videntur (et inde omnes ad totum damnandum librum profecti sunt) nisi quod omnino fieri non posse putabant, ut eiusdem rei complures et eae inter se plane diversae demonstrationes in philosophi libris essent. et tamen facile est intellectu: teneamus Aristotelem praeceptorem eis, quas in l. ***H*** legimus disputationibus, physicam voluisse docere artem tirones, nihil ultra. et ut physica instituerentur doctrina physicis opus erat argumentationibus, ut alia aliis. itaque erravit St.-Hilaire[1]) qui ad p. 242 ª 5 sqq., postquam vertit 'AB étant supposé un mobile en mouvement, il est nécessairement divisible; car nous avous vu que tout ce qui est mu est divisible aussi. Admettons qu'est divisible en tant qu'il est C. BC n'étant pas mu, AB sera nécessairement sans mouvement comme lui', haec addiderit: 'BC n'étant pas mu, BC est une partie de AB; et la partie BC n'étant pas mu, le tout AB ne le sera pas non plus. le principe n'est pas aussi absolu que l'auteur semble le croire, et il aurait besoin d'explication. Les commentateurs croient qu'il s'agit ici du mouvement de l'âme et du corps; l'âme est dans le corps et elle se meut avec lui, quoiqu'au fond ce soit elle qui le meuve'. fortasse bene commentatores illi hoc loco mentionem fecerunt de animae et corporis motu, neque tamen Aristoteli

1) II p. 413.

ipsi ut idem faceret opus erat. Qui physicis tantum imbuere tirones voluit ut dixi, commentatores autem — quod ipse philosophus numquam in animo habebat — certam quandam philosophiae formulam compositam invenire et probare conabantur; itaque iure dictum cum dicto contulerunt, quod est interpretum.

Quae dixi probabis, si mecum recognoveris duos locos, quorum utroque docemur ὅτι εἷς οὐρανός. alteram legimus demonstrationem l. de caelo p. 278^b 21 sqq. et eam physicam, alteram Metaphys. p. 1074^a 31, quae est metaphysica. priore loco, ut Zeller[1]) vertit, hoc exponitur: ‘wenn alle Körper in dieser einen Welt ihren Ort haben, so kann aufserhalb derselben kein Körper und somit auch kein Raum sein, denn ein Raum ist nur das, worin ein Körper ist oder sein kann’, altero: ‘mehrere Welten würden mehrere erste Beweger voraussetzen, die der Art nach gleich sein müssten und sich also nur durch ihren Stoff unterscheiden könnten. Das erste Bewegende aber hat keinen Stoff an sich, es ist überhaupt nur eines. Notwendig muss es dann aber auch die Welt sein, die ihre stetige und ewige Bewegung von ihm erhält’. haud magis abhorrent inter se mea quidem sententia hae duae argumentationes quam eae, quas priore loco attuli. attamen quis est qui alteram non esse Aristotelis pronuntiaverit?

2. Prorsus alienam esse libri *H* physicam rationem ab aliorum omnium librorum, quibus similes legimus res propositas, philosopha consideratione manifestissime intellegitur ex diversis de motuum numero dictis. omnibus enim locis Aristotelis prout etiam τὴν μεταβολὴν εἶδος esse τῆς κινήσεως vel dicit vel negat,

1) p. 447.

quattuor vel tria motus genera enumerat: 1. γένεσιν καὶ φθοράν, 2. αὔξησιν καὶ φθίσιν, 3. ἀλλοίωσιν, 4. φοράν. haec divisio, ut omnes primo aspectu concedent, philosophiae est. nam respondet categoriis, secundum quas hoc modo ordinantur: 1. ἡ κατὰ τὸ τί, 2. ἡ κατὰ τὸ ποσόν, 3. ἡ κατὰ τὸ ποιόν, 4. ἡ κατὰ τὸ ποῦ. in loci autem categoria nonnullis locis discernitur a) ἡ καθ' ἕτερον b) τῆς καθ' αὑτοῦ. at ne hoc quidem physice esse dictum credas. contra proprie physicam rationem in his motuum, qui enumerantur in Phys. *H* 2. 243ª 16, modis invenimus: ἕλξις, II ὦσις, III ὄχησις, IV δίνησις. huic divisionis rationi locum non esse in explicanda naturalis philosophiae doctrina liquet, tamen maxime accomodata physicis est cogitationibus, et profiteri liceat non nullos viros doctos omnino in diiudicandis philosophi scriptis, utrum spuria sint necne, hoc unum mihi videri omisisse persaepe in Aristotelis philosophia res non eo ducere neque ducere posse, ut certi quid decernatur, itaque de eisdem quaestionibus in aliis operibus aliud inveniri. afferam Politicorum locum *A* 4. p. 1254ᵇ 10: 'τὰ μὲν γὰρ ἥμερα (ζῷα) τῶν ἀγρίων βελτίω τὴν φύσιν', qui plane contrarius est sententiae, quam pronuntiat philosophus de part. anim. *A* 3. 643ᵇ 3, nam ibi legimus in errore versari eum, qui animalium genera 'silvestris urbanique ratione' dividat. 'fit enim, ut quae specie sunt eadem, haec distinguere videamur, cum omnia, quae urbana sunt, eadem silvestria quoque reperiantur, ut homines, equi, boves, canes in terra Indica, sues, caprae, oves; quae si aequivoca sunt, non seorsum distincta sunt; sed si eadem specie unumque sunt, iam fieri non potest, ut silvestre atque urbanum pro differentiis recte capiantur'. alio loco docemur de ratione civili, alio de zoologia. cf. etiam

Metaphys. *Λ* 7 1072^b 24 cum Politicor. *H*. 2. 1324^a 25 et 3. 1325^b 14.[1])

Itaque talibus argumentis quae e diversitate definitionum petita sunt, edoceri non possum librum *H* Aristotelis non esse. sed iam considerandum est, num Brandisii et aliorum quorundam sententiam veram esse credamus qui haec pronuntiavit: 'Fragen wir nach der Geltung dieses Buches, ... so kann ich es nur für die Zusammenfassung einiger vorläufiger Aufzeichnungen halten'. at huic sententiae prorsus officit atque obstat sermonis genus. iure enim viri docti idem quod Brandis de Physicorum libro *H* opinatus est coniecerunt de origine Metaphysicorum libro *Λ*. conferamus igitur libri utriusque sermonem. Metaphysicorum libri *Λ* dicendi ratio tam pressa atque concisa est, ut non longe absis interdum quin noluisse philosophum intelligi dicta sua putes. in tanta quaestionum difficultate tanta dicendi brevitas! contra in Physic. *H* legimus perfectas, verbosas, fusas disputationes et eas in argumentis, quae si compares cum Metaphysic. *Λ*, tibi prima discentium elementa videantur esse.[2]) postquam varia motuum genera explanata sunt, sententia *ὅτι ἅμα τὸ κινούμενον καὶ τὸ κινοῦν ἐστιν* in omnibus motuum generibus peragitur, nullum remittitur nobis. hanc disserendi rationem, qua defatigantur paene qui legunt, Aristotelis esse non ignoramus; neque tamen nobis persuadebimus hoc modo philosophum ea scripsisse, quibus tenere tantum suas cogitationes futurum in usum in animo habebat. immo, hoc disserendi genere apparet in libro *H* contineri explicationes, quas ab omnibus satis percipi posse voluit Aristotelis. hoc admodum evidenter intellegas

1) his de locis Zeller loquitur pp. 430 et 615.
2) legas p. 242a 22—27.

ea libri parte, qua limites ut hoc utar constituuntur motus finium (cap. 3). Brandis quidem hanc partem dicit scriptam esse ‘in einer weit über den Zweck hinausreichenden Weise’. vera est haec sententia, si l. *H* partem Physicorum credas. quod minime fieri posse vidimus. profecto haec pars amplissima tamque plena est, ut cuivis errori iam occurratur. atque etiam hac ex parte concludi potest, cui scripserit philosophus: nempe tironibus. exceptis categoriis et de interpretatione libro, ut taceam de problematis, ad nullum Aristotelis librum pertractandum tirones tam paucis doctrinae rudimentis imbuti se dare poterant quam ad Phys. *H.* ubi c. 1 p. 242ª 29 Aristotelis in *μιᾶς κινήσεως τῷ ἀριθμῷ* mentionem incidit, quod dictum ut perspicuum reddat, non solum circumscribit probatque exemplis, sed eandem *μίαν κίνησιν* etiam, *γένει* et *εἴδει* tractat, etsi nihil ad rem pertinent. haec non est ratio altioris doctrinae vias aperiendi, sed tirones physicis imbuendi.

Conferamus Metaphysic. *Γ* 4. 1006ª 29. eandem habemus rem. legimus:

πρῶτον μὲν οὖν δῆλον ὡς τοῦτό γ' αὐτὸ ἀληθές, ὅτι σημαίνει τὸ ὄνομα τὸ εἶναι ἢ μὴ εἶναι τοδί· ὥστ' οὐκ ἂν πᾶν οὕτως καὶ οὐχ οὕτως ἔχοι. ἔτι εἰ τὸ ἄνθρωπος σημαίνει ἕν· ἔστι τοῦτο τὸ ζῷον δίπουν. quae dicta sequitur explicatio de sententia *τὸ ἕν* facta quindecim per versus, qua, quamquam ad docendum maxime est idonea, tamen facile careamus. et in eodem Metaphysicorum libro dicta legimus, quibus ut putem adducor Aristotelem scripsisse hunc librum non cuivis qui legeret, sed eis quos ipse initiaret litteris. leges mecum p. 1006ª 8:

ὅλως μὲν γὰρ ἁπάντων ἀδύνατον ἀπόδειξιν εἶναι· εἰς ἄπειρον γὰρ ἂν βαδίζοι, ὥστε μηδ' οὕτως εἶναι ἀπόδειξιν. εἰ

δέ τινῶν μὴ δεῖ ζητεῖν ἀπόδειξιν, τίνα ἀξιοῦσιν εἶναι μᾶλλον τοιαύτην ἀρχὴν οὐκ ἂν ἔχοιεν εἰπεῖν. ἔστι δ᾽ἀποδεῖξαι ἐλεγκτικῶς καὶ περὶ τούτου ὅτι ἀδύνατον, ἐὰν μόνον τι λέγῃ ὁ ἀμφισβητῶν· ἐὰν δὲ μηδέν, γελοῖον τὸ ζητεῖν λόγον πρὸς τὸ μηδενὸς ἔχοντα λόγον ᾗ μὴ ἔχει.[1] *ὅμοιος γὰρ φυτῷ ὁ τοιοῦτος ᾗ τοιοῦτος ἤδη.*

Puto omnes Aristotelis sodales, cum perciperent dicta *ἐὰν μόνον τι λέγῃ — ᾗ τοιοῦτος ἤδη*, risisse. nam quamquam rectum est principium illud contradictionis p. 1005^b 19 *τὸ αὐτὸ ἅμα ὑπάρχειν τε καὶ μὴ ὑπάρχειν ἀδύνατον τῷ αὐτῷ καὶ κατὰ τὸ αὐτό* iam tum comprobari, cum omnino quid ab aliquo pronuntiatur, tamen mihi in illo dicto plus inesse videtur. inest 'non ignoratis, sodales, me conatum esse eis, qui *ἀξιοῦσι καὶ τοῦτο ἀποδεικνύναι δι᾽ ἀπαιδευσίαν* (1006^a 5) declarare rem; sed operam perdidi, neque enim quicquam dicunt adversarii'. quos autem vocat adversarios, qui non cognoscant *τίνων δεῖ ζητεῖν ἀπόδειξιν καὶ τίνων οὐ δεῖ* (1006^a 7)? legimus p. 1008^a 12: *ὅθεν καὶ μάλιστα φανερόν ἐστιν ὅτι οὐδεὶς οὕτω διάκειται οὔτε τῶν ἄλλων οὔτε τῶν λεγόντων τὸν λόγον τοῦτον. διὰ τί γὰρ βαδίζει Μεγαράδε ἀλλ᾽ οὐχ ἡσυχάζει οἰόμενος βαδίζειν; οὐδ᾽ εὐθὺς ἕωθεν πορεύεται εἰς φρέαρ ἢ εἰς φάραγγα, ἐὰν τύχῃ, ἀλλὰ φαίνεται εὐλαβούμενος, ὡς οὐχ ὁμοίως οἰόμενος μὴ ἀγαθὸν εἶναι τὸ ἐμπεσεῖν καὶ ἀγαθόν;*

Hoc est festive dictum.[2] in risum vertit adversariorum sententias apud tirones. et qua de causa Megaram vocat? facetiarum subest quidam lepos.

---

1) *ᾗ μὴ ἔχει* Ab, *ᾗ μηδένα ἔχει λόγον* E; Christ 'tamquam interpretamentum verborum '*ᾗ τοιοῦτος*', quae legimus in sequenti versu, secludere voluit. sed minime iure. nam in voce *ᾗ* = 'gerade insofern' inest, ut ex eis, quae dicturus sum, facile intelligatur, maxime acumen sententiae.

2) male omissum est in Alexandri exemplo vox *ἕωθεν*, quae opinor optime convenit sermoni levi atque liberiori.

nam. in Megarenses maxime philosophos hae explicationes videntur spectare. qua re permotus sit Aristoteles, ut praeter consuetudinem suam hac hilaritate conspergeret orationem, nemo puto est qui definite dicat. sed verisimillimum mihi videtur esse tetigisse tum philosophum disceptationes vel contentiones paulo ante actas, quas non ignorarent tirones.

Itaque puto Metaphysic. *Γ* ad eos ipsos pertinere, qui institutione utebantur Aristotelis, et cum in huius libri p. 1006ª 29 sqq. et Physic. *H* p. 249ª 29 sqq. eandem inveniamus rationem, confirmari puto opinionem meam perinde sese habere rem de Physicor. *H*.

Haec docendi ratio, qua, si satis eam cognoverimus in l. *H*, maxime ei mihi videntur refelli, qui Aristotelem sibi tantum scripsisse hunc librum pronuntiaverunt, dilucide apparet in capite primo, quo non uno atque eodem tenore procedat oratio, sed postquam per multos versus conservatus est certus argumentationis ordo atque iam ad finem paene perductam esse rem credis, subito (in Prantelii edit. p. 140, 1) legimus: *οὕτω μὲν οὖν δόξειεν ἂν δεδεῖχθαι τὸ ἐξ ἀρχῆς, οὐ μὴν ἀποδέδεικται*, immo alia consideratione opus esse. nemo est quin sciat hoc modo bene institui tirones, qui omne cautionis genus adhibere in quaestionibus assuescant.

Quaerendum nunc nobis est, quibus temporibus Aristotelem eas scholas habuisse credamus, quibus auctores amborum exemplorum libri *H* interessent.

Constat magnis illis philosophi operibus, ut politicis et rhetoricis, nobis non ea solum tradita esse, quae philosophus certo aliquo et definito vitae spatio cogitaverit de singulis doctrinis, sed gradus eius et quasi processus cogitandi cognosci posse. eandem fere rationem puto valere in Physicis, de qua re iure dicit Gercke[1])

1) p. 1020.

'Aristoteles konnte sich nicht genug tun in fortwährender Prüfung der Probleme und ihrer Lösung, auch in der Form der Darstellung wich er bisweilen von seinen früheren Darlegungen ab'. et illam 'formam' hac in sententia latissime patere ex eis apparet, quae de aliis Physicorum libris dixi, quibus similes argumentationes legimus. dicere possumus philosophum non forma solum recessisse a prioribus disceptationibus, sed prorsus commutasse ac tamquam recoxisse illas. velut numquam dubitavit, quin deus ille, ***τὸ πρῶτον κινοῦν,*** re et veritate esset, et tamen, qui diligenter Physic. ***H*** cognito insequentem legerit librum, intelliget non tractandi solum rationem alteram ab altera alienam esse, sed eum qui ***Θ*** conscripsit etsi tota ei constitit naturae contemplatio, iam progressum esse quodammodo ultra pristinam rationem: maior erat natu quam qui ea cogitavit, quae in antecedente libro invenimus. — Torstrik quoque, qui putaret Physica e compluribus auctoris formis paulatim orta esse, in ed. l. de anima praef. XXVII 'de naturali, inquit, auscultatione . . . ex prima recensione solus superest l. VII . . . is igitur solus ex prima recensione dignus visus est liber Physicorum editori, qui posteritati traderetur'. hanc sententiam, qua doceamur Phys. ***H*** vetustiorem esse quam omnes alios Physic. libros, veram esse iudico et mihi videor invenisse probationem certam. Aristoteles enim ipse respicit hunc librum in Phys. l. ***Θ*** cap. 5 p. 256ᵃ 13 sqq.: '***εἰ δὴ ἀνάγκη πᾶν τὸ κινούμενον ὑπό τινός τε κινεῖσθαι, καὶ ἢ ὑπὸ κινουμένου ἀπ' ἄλλου ἢ μή, καὶ εἰ μὲν ὑπ' ἄλλου . . . εἰ οὖν ἅπαν μὲν τὸ κινούμενον ὑπό τινος κινεῖται*** . . . . et v. 29: ***ἀναγκασθῆναι καὶ μή εἰς ἄπειρον ἰέναι***'. philosophus mihi hoc loco recordatus videtur esse priorum periculorum quae nos quidem conservata habemus in l. ***H***, sicut in Rhetori-

cis [1]) legimus partes, quibus Aristotelis respexerit auditionum priorum exempla, quae edidisse videtur Theodectes.[2]) ex cap. IV extr. fortasse idem est concludendum. nam numerorum rationis contemplatio metaphysicam quandam praebet speciem: *'οὐ γὰρ ἔχομέν τινα δύο, ἐν οἷς ἡ ἑτερότης ὡς ἢ ἀνομοιότης. καὶ εἰ ἔστιν ἀριθμὸς ἡ οὐσία, πλείων καὶ ἐλάττων ἀριθμὸς ὁμοειδής, ἀλλ'ἀνώνυμον τὸ κοινόν, καὶ τὸ ἑκάτερον, ὥσπερ τὸ πλεῖον πάθος ἢ τὸ ὑπερέχον μᾶλλον, τὸ δὲ ποσὸν μεῖζον'.* neque erraturos esse nos puto, si opinamur scriptum esse hunc librum iam eis temporibus, quibus Platonis auctoritas apud Aristotelem valere nondum omnino desisset. — tamen etiam tum Aristoteles cognovisse videtur quantum inter vias, quas ipsi esse ineundas sibi persuasisset, et Platonis doctrinam interesset. nam initio libri philosophi sententiam legimus scriptam tam aspere ut ita dicam, ut non dubitemus, quin philosophus ipse intellexerit vehementissime

---

1) cf. Diels, 3. Buch der Rhetorik (Abh. d. Berliner Ak. 1886) p. 12.

2) animum tuum advertam etiam ad alium locum, quo, si recte vertimus, controversia possit dirimi, quae est inter Brandisii Pranteliique libri interpretationes. v. 17 scriptum legimus: *'ἀδύνατον γὰρ εἰς ἄπειρον ἰέναι τὸ κινοῦν καὶ κινούμενον ὑπ' ἄλλου αὐτό. τῶν γὰρ ἀπείρων οὐκ ἔστιν οὐδὲν πρῶτον* (cf. E 2. 226a 3), quod hoc modo verto 'denn es ist unmöglich, dass der Vorgang, dass etwas selbst bewegt und dabei von einem anderen bewegt wird, ins Unendliche fortgehe. Denn vom Unendlichen gibt es kein erstes'. hoc loco intellegimus Brandisium recte iudicasse de v. 242a 21, quo legimus *'ἀνάγκη εἶναί τι τὸ πρῶτον κινοῦν, καὶ μὴ βαδίζειν εἰς ἄπειρον· μὴ γὰρ ἔστω ἀλλὰ γενέσθω ἄπειρον'*. nam haec ultima verba vertit ille 'unter der Voraussetzung, dass das Unendliche immer nur werde, nimmer sei'. utrique loco eadem fere subest sententia, quod ignoravit Prantl, qui libri *H* locum ita vertit 'gesetzt, es gäbe kein erstes, sondern es gehe unbegrenzt so fort'.

concussam esse Platonis doctrinam, quam nos quidem in Phaedro legimus (Zeller II, 1, 785. Plat. Phaedr. 245 D sqq.:) ‘die Tätigkeit der Seele ist teils bewegen, teils erkennen. Sie ist das ursprüngliche Prinzip aller Bewegung, denn sie allein ist das sich selbst Bewegende, und indem sie sich selbst bewegt, bewegt sie auch den Körper; sie sorgt . . . für das Leblose, durchwandelt die Welt und regiert sie’.[1])

---

1) fortasse etiam alia re probari posse videatur libri *H* originem cadere in tempora prima docentis Aristotelis. nam 247^{b} 10 hanc legimus argumentationem unice grammaticam: ‘*ἡ δ’ ἐξ ἀρχῆς λῆψις τῆς ἐπιστήμης γένεσις οὐκ ἔστιν. τῷ γὰρ ἠρεμῆσαι καὶ στῆναι τὴν διάνοιαν ἐπίστασθαι καὶ φρονεῖν λέγομεν*’. et in *β: τῷ γὰρ ἠρεμίζεσθαι καὶ καθίστασθαι τὴν ψυχήν ἐπιστήμων γίνεται καὶ φρόνιμος*’. ex Rudolfi Euckeni autem opusculo, quod inscribitur ‘Beiträge zum Verständnis des Aristoteles I: die Etymologien bei Aristoteles’ (Neue Jahrb. f. Philolog. und Pädag. 39 p. 243 sqq.) docemur philosophum alia uti consuesse ratione. dicit Eucken ‘blicken wir nun auf die angeführten Stellen zurück, um unser Urteil über Aristoteles Verfahren im allgemeinen festzustellen (triginta fere locos tractavit). Was zunächst den Zweck anbelangt, weswegen er überhaupt auf die Etymologie zurückgeht, so ist es der, durch die Feststellung der eigentlichen Bedeutung des Wortes den Sinn, den er damit verbindet, zu begründen, oder vielmehr, um genauer zu sprechen, zu bestätigen. *Denn er pflegt nicht von der Etymologie auszugehen, sondern bringt sie erst hinzu, nachdem seine Ansicht schon entwickelt ist,* weswegen er auch öfter mit den Worten zur Etymologie übergeht ‘*ὥπερ καὶ τοὔνομα σημαίνει*’ oder ‘*ὅθεν καὶ τοὔνομα εἴληφεν*’. differentiam ergo procedendi habemus et facile nobis persuadeamus ratione illa cauta et circumspecta philosophum usum esse, cum aetate iam esset provectior, hac quam legimus in Physicor. i. *H* paulo minus considerata, cum esset minor. sed hoc exemplum ab aliis illis etiam eo differt, quod Aristoteles non ignorabat auditores id bene notum habere ex Platonis philosophia. Phaedonis enim p. 96 *B* dicit Socrates: *καὶ πότερον τὸ αἷμά ἐστιν ᾧ φρονοῦμεν, ἢ ὁ ἀὴρ ἢ τὸ πῦρ, ἢ τούτων μὲν οὐδέν, ὁ δ’ ἐγκάφαλός ἐστιν ὁ τὰς αἰσθήσεις παρέχων τοῦ*

Mirum fortasse tibi videatur vel offendat te, quod Aristoteles postea parte minime exigua eorum cogitatorum, quae legimus in Phys. *H*, uti in scriptis desierit. tamen hoc non semel tantum factum est. anonym. ap. Brandis. schol. 94a 21 dicit, qua de causa Andronicus libellum *περὶ ἑρμηνείας* pro spurio habuerit; quo loco apparet Aristotelem ante ea tempora, quibus scholas haberet *περὶ ἑρμηνείας*, in auditionibus *περὶ ψυχῆς* edidisse: '*φωνὴ σύμβολος τῇ ψυχῇ*'; postea autem, cum l. l. de anima retractaret, hanc explicationem omisit. hanc Andronici sententiam ex Anonymi Coisliniani ad Herm. commento edidit Littig in Andronici fragmentorum collectione (Programm des Gymnasiums in Erlangen 1895, p. 29) '*ἐπεὶ γὰρ Ἀριστοτέλης ἐν ταύτῃ τῇ πραγματείᾳ φησὶν, ὅτι τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων ἐστὶ σύμβολα, τοῦτ' ἔστιν αἱ φωναὶ τὰ τῆς ψυχῆς ἐξαγγέλλουσιν, εἶτα παρακατιών φησιν, ὅτι 'περὶ μὲν οὖν τούτων ἐν τῷ περὶ ψυχῆς ἡμῖν εἴρηται,*

ἀκούειν καὶ ὁρᾶν καὶ ὀσφραίνεσθαι, ἐκ τούτων δὲ γίγνοιτο μνήμη καὶ δόξα, ἐκ δέ μνήμης καὶ δόξης λαβούσης τὸ ἠρεμεῖν κατὰ ταῦτα γίγνεσθαι ἐπιστήμην'. cuius sententiem hoc loco Plato attulerit, nescimus, neque tamen sine veritatis specie Hirzel (Hermes XI. 240) Alcmaeonem auctorem eius fuisse comprobare conatus est. quem philosophum omnino illis temporibus Hirzel putat multo plus valuisse et respectum esse etiam a Stagirita saepius quam nos scimus (Krische quoque [Forschg. auf d. Gebiete d. alten Philos. p. 76] opinatus est Platonem in Phaedri mythi initio Alcmaeonem esse secutum), et iure hanc sententiam Hirzel dicit confirmari, si cum hoc Platonis loco conferamus Aristotelis anal. post. II, 19, 100a 3sqq.: '*ἐκ μὲν οὖν αἰσθήσεως γίνεται μνήμη, ὥσπερ λέγομεν, ἐκ δὲ μνήμης πολλάκις τοῦ αὐτοῦ γινομένης ἐμπειρία· αἱ γὰρ πολλαὶ μνῆμαι τῷ ἀριθμῷ ἐμπειρία μία ἐστίν· ἐκ δ' ἐμπειρίας ἢ ἐκ παντὸς ἠρεμήσαντος τοῦ καθόλου ἐν τῇ ψυχῇ, τοῦ ἑνὸς παρὰ τὰ πολλά, ὃ ἂν ἐν ἅπασιν ἓν ἐνῇ ἐκείνοις τὸ αὐτό, τέχνης ἀρχὴ καὶ ἐπιστήμης, ἐὰν μὲν περὶ γένεσιν, τέχνης ἀρχὴ καὶ ἐπιστήμης*'.

Ἀνδρόνικος ἀκούσας τὰ νοήματα παθήματα τῆς ψυχῆς καλοῦντος αὐτοῦ καὶ παραπέμποντος ἡμᾶς εἰς τὸ περὶ ψυχῆς, εἶτα ἐγκύψας ἐκεῖ καὶ μὴ συνιδών, ὅπως ταῦτα λέγει, ἀναγκαῖον ᾠήθη τῶν δύο πραγματειῶν, ταύτης τε καὶ τῆς περὶ ψυχῆς, νοθεῦσαι τὴν ἑτέραν, καὶ δεῖν ἐνόμισε ταύτην ἀθετεῖν μᾶλλον, ἢ ἐκείνην τηλικαύτην οὖσαν καὶ μέγεθος γοημάτων ἔχουσαν καὶ ἀξίωμα'. φαμὲν δὲ πρὸς αὐτόν ὅτι, κἂν μὴ κυρίως ἐν τῷ περὶ ψυχῆς λέγει τὰ νοήματα παθήματα τῆς ψυχῆς, ὅμως τὴν μὲν φαντασίαν παθητὸν νοῦν ἐκεῖσέ φησιν. neque tamen hac de causa cedit Andronici observatio neque dubito, quin profecto fuerint explicationes Aristotelis psychologicae, quibus '*κυρίως*' *τὰ νοήματα παθήματα τῆς ψυχῆς* dicerentur.

L. ***H*** nullo alio Aristotelis libro, ut Spengel vidit, nominatim citatur, et inde hoc, quod gravissimum est, concludere possumus: iam dudum constat magnam partem eorum dictorum, quibus ab alio libro Aristotelico ad alium revocentur qui legunt, non scriptam esse ab ipso philosopho, immo pertinere ad studia peripateticorum, qui libros tractarent. multi autem huius libelli loci peropportune poterant laudari variis in libris, praecipue in Phys. ***Θ***. tamen factum non est, itaque sequitur mea quidem sententia hunc coniungendi libros morem iam non viguisse, cum hic quidem liber insereretur, et respectum esse librum vel fortasse etiam inventum et tractatum in schola brevi tempore antequam infigeretur Physicis liber.

Iure Brandis dixit eas quaestiones quae instituuntur in l. ***H*** non plane esse perfectas. ergo putandum est paucas scholas etiam tum inter reliquias philosophi servatas fuisse, cum redactor hunc librum Physicis insereret.

Hac ratione quam inimus ultra progredi non possumus in origine libri ***H*** indaganda. et satis habeamus,

si comprobatum sit et argumentationes huius libri non indignas esse, quas Aristoteli ascribamus et disputandi genus esse repetendam ex ratione tirones imbuendi. sed si licet ea quoque respicere quae p. 9 sq. de duabus illis libelli formis dixi me alio loco demonstraturum esse, eo modo inter se coniungendae esse mihi videntur illae et hae summae, ut putemus peripateticos aliquanto post Aristotelis mortem acrius studium collocasse in philosophia naturali, id quod constat de Stratonis physici schola, itaque quaesivisse libellos eorum, qui philosophi auditionibus his de rebus habitis interfuissent, et duos repperisse, alterum bonum (α), alterum malum (y), et quiy tenuit retractasse formam exemplo α usum; quo modo ortam esse formam β; postea utrumque exemplum seorsum esse editum.

Forsitan res etiam paulo aliter explicatur. fortasse putandus Aristoteles eandem scholam saepius habuisse et alter vel uterque tiro quotiescumque nova cognoscerent cogitata rettulisse ea in commentarios. quod si rectum sit, eodem fere modo res se habeat quo in Platonici Theaeteti initio.[1])

Sunt qui putent praeceptoris dicta conatos esse notis tenere primos eos, qui institutione utebantur Socratis, et deinde domi ea commentariis retractare. et quamquam praeter illum quem infra attuli Theaeteti locum[2]) certi nihil hac de re constat, fortasse

1) p. 142 D *Τερψίων· τίνες ἦσανοἱ λόγοι; ἔχοις ἂν διηγήσασθαι; Εὐκλείδης· Οὐ μὰ τὸν Δία, οὔκουν οὕτω γε ἀπὸ στόματος. ἀλλ᾽ ἐγραψάμην μὲν τότ᾽ εὐθὺς οἴκαδ᾽ ἐλθὼν ὑπομνήματα, ὕστερον δὲ κατὰ σχολὴν ἀναμιμνησκόμενος ἔγραφον, καὶ ὁσάκις Ἀθήναζε ἀφικοίμην, ἐπανηρώτων τὸν Σωκράτη ὃ μὴ ἐμεμνήμην, καὶ δεῦρο ἐλθὼν ἐπηνωρθούμην. ὥστε μοι σχεδόν τι πᾶς ὁ λόγος γέγραπται.*

2) quo etsi nihil de vero Socrate concludi potest, tamen hoc certe, quod dixi, comprobatur: *fuisse* omnino temporibus illis morem breviter notis dicta tenendi et retractandi. conati

harum annotationum nonnulla quidem quamvis retractata in Socraticorum libros transisse verisimile fit, si nobiscum reputamus, quanti illos philosophos interfuerit in libris, quibus de Socratis praeceptis ageretur, etiam sermonis genus magistri conservari et imitando effingi et Aeschines praecipue laudatus est antiquis quidem temporibus, quod hoc esset assecutus; quin etiam erant qui dicerent dialogos eius conscriptos esse ab ipso Socrate. de Xenophonte quoque mota est haec quaestio a quibusdam qui dicerent etiamnunc in illius scriptis videre nos posse doctrinas, quas tradat, vel praecepta a Socrate de virtute datas (Mem. III, 9), auctorem librorum parum recte intellexisse. et profecto hoc mihi multum videtur valere. num nobis persuadeamus eum has difficillimas res, quamvis perperam eas recepisset, quo erat alieno a philosophorum ratione animo, memoria inde ab iuventute usque in eam aetatem, qua libros de eis scripserit, tenuisse? et puto cogi nos, cum spectamus in memoria saeculorum quemvis virum illustrem et magnum, qui ampliore modo litteras docuerit, cogi nos dico ut putemus auditores non

---

autem sunt etsi non eodem iure ad aliam quoque rem demonstrandam hoc loco uti. Chiappelli enim nuper (Archiv f. Gesch. d. Philos. XVII, 320) nixus Dionysii loco quodam, 'der eine hartnäckige Revisionsarbeit Platos über seine Schriften bis zu seinen letzten Jahren andeutet' alioque quo docemur, 'dass dem Altertum selbst die Tatsache einer eingehenden und emsigen Überarbeitung von Platos Schriften durch ihn selbst nicht unbekannt war' acriter inquirebat locos, qui postea inserti et retractati essent, sed parum cautionis adhibuit, cum ex Theaeteti initio concluserit: in welcher anderen Weise hätte Plato besser die von ihm gemachten Zusätze oder Verbesserungen am ursprünglichen Text bildlich bezeichnen können, als wie er sie durch den Mund des Eukleides hier andeutet?' — cf. Diels-Schubart, Komm. d. Didymus zu Demosth. Berol. 1904 p. XXXI.

solum in schola eius descripsisse orationis partes, sed post mortem quoque praeceptoris operam dedisse, ut quam plurimum doctrinae, quam docuisset, posteritati traderetur. hoc fecerunt Lutheri auditores et Kantii et Hegelii et multorum aliorum, neque credendum est illis antiquitatis temporibus, de quibus loquimur, quae his quidem in rebus licet plane comparare cum hac ipsa aetate, rem fuisse aliam.

Scio hoc Xenophontis studium etiam claris verbis confirmari a Laertio Diogene II 48 **καὶ πρῶτος ὑποσημειωσάμενος τὰ λεγομενα εἰς ἀνθρώπους ἤγαγεν.** quin fuerunt, qui tachygraphiae inventionem inde Xenophonti attribuerent. At neque hoc inest in voce Laertii ὑποσημειωσασθαι (quod est privatim commentarios in codicillos referre) neque ipsa narratio historiae fide nititur. immo Memorabilia non nullis tam fideliter ex Socratis ore excepta esse videbantur, ut aliter nisi hac ratione id explicare non auderent.

ut persuasimus nobis Aristotelis physic. *H* editum esse a peripateticis discipulis philosophi, sic Aristotelem ipsum scimus operam dedisse servandis Platonis auditionibus velut ‘de bono’ (hac de re Zeller II, 1 p. 416 adnot. 6 et II, 2 p. 64) et idem scimus de Xenocrate, Speusippo, Hestiaeo, Heraclide. pauca his de rebus quod dolemus constant,[1]) sed inde ab Aristotelis aetate usque ad exitum philosophorum scholarum non dubium est, quin litterarum, quae in scholis tractari solebant, tota ratio exstructa fuerit in adnotandis et commentandis professorum adnotationibus. idem valet de scholis rhetoricis Graecis, ut Atheniensibus et Rhodiis; atque Ciceronem quoque in libris rhetoricis

1) hanc ad rem cf. ea quae Diels de Theodectis rhetorica dicit in libello de Arist. Rhetor. l. III (Abh. d. Akademie. Berlin 1886, p. 11).

et philosophis, quos provecta aetate conscripsit, a multis pro certo habetur multa consumpsisse — et partem quidem minime satis intellectam — quae audivisset et descripsisset eis temporibus, quibus in Graecia versaretur, ut nos dicere solemus, inter cives academicos. de Epicureorum quoque scholis exemplum possumus afferre, Philodemum [1]) cuius scriptorum magna pars originem fert ab lectionibus quas Zeno Sidoniensis in schola habuit. — Epictetum constat scripti nihil reliquisse et q. f. *διατριβάς* a praeceptore dictatas ab Arriano calamo exceptas et retractatas. his in rebus longe plurimum est notum accuratissimeque est actum de Galeni scriptis et de Olympiodoro grammatico, quorum alterius librorum magna quidem pars a Galeni auditoribus ex notis in auditionibus factis confecta et edita est, ut Ilberg in Mus. Rhen. 1892, 489; 1896, 165; 1897, 591 explicabat, alterius, ut Skowronski in diss 'de auctoris Herennii et Olympiodori scholis' Vratisl. 1884 demonstrabat, commentaria in Plat. Alcibiadem, Gorgiam, Phaedonem, Philebum nobis ea forma tradita sunt, ut dubium non sit descripta esse a tironibus, qui interessent Olympiodori scholis Platonicis. accurate Busse quoque in praefationibus voluminis XVIII commentariorum Aristotelis Graecorum egit de Davide et Elia. Isagoges commentarium dicit 'non ipsius Davidis manu litteris mandatum esse sed scholis ab aliquo discipulo calamo exceptis esse profectum', quod 'illustratur tribus titulis, quibus tres commentarii partes ornatae sunt appictae. ac quot scholas magister habuit, in tot capita discipulus librum digessit'. simili modo res se habet de Eliae commentariis in Porphyrii Isagogen et in Aristotelis Categorias.

1) Überweg-Heinze I p. 305.

Vita.

Natus sum Ernestus Fridericus Guilelmus Otto Hoffmann Berolini a. praet. saec. LXXX Id. Jan. patre Ottone architecto matre Anna e gente Ranfft. confessioni addictus sum evangelicae. scholis privatis elementis imbutus inde ab anno XCI gymnasium frequentavi Berolinense quod nomen duxit ab Henrico principe. autumno anni IC maturitatis testimonio instructus in civium almae matris Berolinensis numerum receptus sum. vere sequentis anni Heidelbergam me contuli, unde autumno eiusdem anni profectus sum Gottingam. vere anni MCM Berolinam redii et quinque per semestria huius universitatis cives fui. scholis interfui proff. docc. Heidelbergensium: Aschaffenburg, Braune, de Duhn, Hensel, Hettner, Kahle, Thode, Vossler; Gottingensium: Heyne, Leo, Roethe, Wentzel; Berolinensium: Dessau, Diels, Dilthey, Harnack, Heinze, Helm, Hirschfeld, Lasson, Simmel, Meinardus, Münch, Paulsen, Roethe, E. Schmidt, W. Schulze, Vahlen, de Wilamowitz-Möllendorff. quibus omnibus quae gratia debetur a me refertur. Gottingensis philologici proseminarii sodalis ordinarius fui unum semestre, Berolinensis quattuor semestria, quorum tria primi qui dicitur cursus et unum senior. Berolinensis seminarii exercitationibus philologicis per duo semestria interfui. Gottingensis germanici proseminarii exercitationibus interfui unum semestre, totidem Berolinensis proseminarii germanici atque totidem seminarii. ad exercitationes philosophas me admisit per unum semestre Hensel, per quattuor Lasson, praeterea interfui exercitationibus de grammatica Indica, Graeca, Latina factis, epigraphicis, historicis, paedagogicis. examen pro facultate docendi die XIII mensis Decembris anni MCMIV, examen rigorosum die II mensis Martii superavi.